

КНИЖЕНСТВО – В ТЪРСЕНЕ НА АВТОРКИТЕ В СРЪБСКАТА ЛИТЕРАТУРА¹

**Биляна Дойчинович
Белградски университет**

Биляна Дойчинович. Книженство – в поиска на женици-авторки в сербской литературе

В настоящей работе идет речь об исследовании истории литературы, созданной женщицами на сербском языке. В первую очередь рассматриваются источники написания такой истории, а потом – и возможные ее родоначальницы в хронологическом порядке. Во второй части статьи обсуждаются две монографии, посвященные этой теме – одна из них на английском, а вторая – в переводе с польского на сербский язык. В заключительной части представлен проект Книженство, теория и история женске книженности на српском језику до 1915. године (Книженство – теория и история литературы, созданной женщицами на сербском языке до 1915 года), который переводит исторические исследования в область дигитальной гуманитаристики.

Ключевые слова: сербская литература, история литературы, книженство, женицины-авторы, дигитальная гуманитаристика

Biljana Dojčinović. “Knizhenstvo”: Searching for Female Authors in Serbian Literature

This paper studies the history of literature written by women in Serbian. First, it outlines the sources for creating such a history, after which it suggests possible pioneers in chronological order. The second part of the paper comments on two monograph books: one written in English and the other – a translation from Polish into Serbian. The last part of the paper presents the project Книженство, теория и история женске книженности на српском језику до 1915. године (“Knizhenstvo”, теория и история zhenske knizhevности на srpskom jeziku do 1915 godine) in which historical studies are transferred into the field of digital humanities.

Key words: Serbian literature, history of literature, “knizhenstvo”, female authors, digital humanities

¹ Текстът е създаден в рамките на проект № 178029 на Министерството на просветата и науката на Република Сърбия *Книженството – теория и история на литературата, създадена от жени на сръбски език до 1915 година.* – Б. а.

Още през далечната 1929 г. Вирджиния Улф в *Собствена стая* пише, че историята на женската литература е пълна с лакуни, а тази констатация, разбира се, едва половин век по-късно бива пренесена и в изследванията на женската литературна традиция в отделни езици и култури – от английски до китайски и по-далече. От всички тях в еднаква степен става ясно, че е трудно да се установи континуитетът на творчеството на жените не само защото в отделни периоди жените не са създавали литература, а и защото много от онова, което са създали, е потънало в забрава.

И в сръбската литература ситуацията е аналогична – освен Исидора Секулич и Десанка Максимович много имена на жени не се срещат нито в учебниците и историческите обзори на сръбската литература, нито пък в антологиите. Почти мимоходом се споменават Йефимия и Милица Стоядинович, Даница Маркович и може би още тук-там по някое име, винаги представено накратко. През деветдесетте години на миналия век² под влияние на феминистическата критика и гинокритиката се съживява интересът към реконструирането на сръбската женска литературна история, но едва от средата на последното десетилетие на ХХ в. започва същинското издирване на значителни имена, които са изчезнали или пренебрегнати. В това отношение голяма роля изиграва рубриката „Портрет на една предходница“ в списание „*ProFemina*“, което започва да излиза през 1995 г. и в което са представени жени – писателки и интелектуалки – като Драга Деянович, Даница Маркович, Юлка Хлапец-Джорджевич и други. Текстовете за жени автори са публикувани и в други списания, но първата монография, посветена на тази тема, излезе едва през 2000 година.

Източници

Основни източници за реконструирането на цял низ авторки и интелектуалки, които са писали на сръбски език, са едни своеобразни списъци. В алманаха „Сръбкиня“ („Српкиња“) за 1897 г. (публикуван през 1896 г.) е представен списък на сръбкини, от които наистина не всички са авторки, но са вписани дори ако „само някога са топнали перото си, за да напишат няколко редчета“ (Аноним 1913: 21). Този списък всъщност е използван за изданието на „Сръбкиня“ от 1913 г., но е прецизиран и развит в специфичната форма „на женски портрети“ (термин на Станислава Барач – вж. Барач 2014). „Сръбкиня“ от 1913 г. си поставя за задача

² Вж. тематичния брой на списание „Књижевност“ от 1986 г. „Женското писане“ („Женско писмо“), съдържащ материали от конференцията в Дубровник. – Б. а.

да представи жените, работещи на общественото поле – над петдесет учителки, литераторки, творци на изкуството, благодетелки и други значителни интелектуалки. Тук е публикувано едно произведение на Йелена Димитриевич, а също и текстове за Исидора Секулич, както и за Даница Маркович. Заслужава внимание фактът, че цели 16 години преди да излезе сръбският превод на *Собствена стая*, в същия този алманах е публикувана уводна статия със заглавие „Жените и литературата“, която най-вероятно е излязла изпод перото на редакторката на това издание – Йелица Белович-Бернаджиковска, и в която се поставят изисквания за реконструиране на женската литературна традиция, за създаване на женски читателски общности и за отдаване на признание на културната дейност на жените, включително и за адекватното им парично заплащане³. Тези данни говорят, че в тогавашната сръбска култура ясно и многостранно се осъзнава фактът, че една нейна част е потисната и пренебрегната. Естествено, не може да се очаква това да бъде повсеместно явление, но макар и епизодични, отделните случаи са осъществявали при определени условия значителни крачки напред.

Като цяло „Сръбкия“ от 1913 година е първият от двата най-важни източника за реконструиране на ролята на жените в сръбската литература. Вторият е *Библиография на книгите на жените писатели в Югославия*, съставена и издадена през 1936 г. от Сдружението на жените с университетско образование в Югославия, Белград, Любляна, Загреб⁴. В предговора към нея се казва, че библиографиите са от първостепенно значение за научното представяне на културната дейност през някакъв период.

Те у нас са доста редки [...]. Тази библиография представлява свидетелство за способностите на югославските жени, насочва вниманието към тяхното културно равнище, както и към кръга на техните интереси. Тя ще послужи като основа, върху която ще се гради всяко изследване, посветено на духовните усилия на нашите жени.

(Библиография 1936: V)

Библиографията е разделена на три основни части: сръбска, хърватска и словенска. В частта, която е разработена в Белград – „Библиография на книгите на жени писатели, отпечатани във Войводина, Сърбия,

³ Вж. Аноним 1913, Биляна Дойчинович-Нешич 2007. – Б. а.

⁴ Библиографията е публикувана като инициатива на Сдружението на жените с университетско образование, основано в края на 1927 г. Целта на сдружението е била да защитава професионалните интереси на жените, да се бори за техния професионален напредък и за промяна на позицията на жената в гражданското право. – Б. а.

Южна Сърбия и Черна гора до края на 1935 година“, съставена от Надежда Петрович, библиотекар в Народната библиотека, има списък от 578 труда, подредени по азбучен ред с индекс на имената на преводачки, редакторки и издателки; азбучен списък на произведения, преведени от жени, който обхваща 112 заглавия; списък на списания и публикации по хронологичен ред, който обхваща 63 единици. В края е поместен хронологичен индекс за периода 1841 – 1900 г., в който има 57 творби от категорията оригинални, 38 превода и девет списания и публикации. Индексът на жанровете включва понятия като поезия, проза, драма, етнография и други – отнесени както към оригиналните произведения, така и към преводите.

Следващото свидетелство за немалък брой авторки, подредени хронологически, представлява статията на Властое Алексиевич от 1941 г., основаваща се на негова лекция, която той изнася през същата година. Следва дълъг период от половин век, в течение на който текстове и монографии, посветени на жени писателки, се появяват твърде рядко (вж. Радованович, Радакович 1972).

Реконструиране на историческите следи

При опитите за реконструиране на женската литературна традиция най-често се тръгва от една ключова, примарна фигура. Това е един вид търсене на предците, предшественичките, прамайката, за която говорят както Вирджиния Улф, така и теоретичките на феминизма като Сандра Джилбърт и Сюзън Губар например. Вирджиния Улф например е приемала Афра Бен за забележителна личност, тъй като това е първата жена, която е печелила пари с писателски труд, също така е ценяла високо и Джейн Остин заради това, че е извоювала естетическа победа над подчертано мъжкото езиково наследство, отличаващо се със своите претрупани изречения. И най-сетне самата Вирджиния Улф се превръща в ключова фигура, предхождаща феминистичната теория.

В сръбската литература търсенето на прамайките най-често ни отвежда до Йефимия, която хронологически стои в началото на тази поредица, или пък до Милица Стоядинович Сръбкинята, която, като представителка на Романтизма, може би е първата модерна писателка – естествено, това зависи от смисъла, който влагаме в самото понятие „модерност“. Първото произведение на **монахинята Йефимия**⁵ – *Тъга по младенца Углеша (Туга за младенцем Угъешом)*, се състои от две дълги изречения, изразяващи дълбоко лична, емоционална молитва,

⁵ За нея вж. <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/jelena-mrnjavcevic-jefimija>. – Б. а.

породена от смъртта на малкия ѝ син⁶. Стихът ѝ е гравирен в сребро и представлява оброчен предмет – двойна иконка, която тя подарява на Хилендарския манастир. Същият е и случаят с другите две нейни запазени произведения, които имат не само литературен характер, но представляват предмети с художествена стойност. *Молитва към Господ Исус Христос (Мољење Господу Исусу Христу)* се появява през 1398 – 1399 година, а текстът е избродиран върху завесата на царските двери, дарена от Йефимия на Хилендарския манастир, където се пази и до днес. *Похвала на княз Лазар (Похвала кнезу Лазару)* е избродирана със сребърна и позлатена сърма върху атлаз. Йефимия е обрекла този покров за манастира, който е бил издигнат за упокой на душата на Лазар – манастира Раваница, а сега покровът се съхранява в Музея на Сръбската православна църква.

Първа в хронологическата поредица авторка, която е публикувала своите творби, е **Евстахия Арсич**. Тя е родена във фамилията Цинцич от Ириг през 1776 година, починала е през 1843 г. Започва своята литературна кариера, след като се омъжва за Сава Арсич, който за нея е трети брак. Авторитетен образец за нея е Доситей Обрадович и подобно на него тя пропагандира идеите на Просвещението. Първото ѝ произведение се нарича *Майчин съвет (Совет матерњи, 1814)*, а след него публикува *Полезни размисли за четирите годишни времена (Полезнаја размислењу о четирех годишних временех, 1816)*.

Още една предшественичка е **Милица Стоядинович Сръбкинята** (1828 – 1878), поетеса с тъжна съдба. В цитираната публикация на „Сръбкиня“ от 1913 г. тя най-често се споменава като прамайка на сръбските литераторки. Националният патос в ранните ѝ родолюбиви стихотворения я прави известна, но за нейно най-добро произведение се смята дневникът *На Фрушка гора*⁷ (*У Фрушкој гори, 1854*). „Врџничката⁸ самодива“, както я наричат, е родена в Срем, тогава част от австрийските земи на Хабсбургската монархия, починала е в мизерия в Белград. Дневникът за едно „самодивско лято“, от една страна, е романтически текст, съставен от разнородни наблюдения, преводи, записи на народни умотворения, суеверия, обичаи, притчи и песни, а от друга страна, е свидетелство за последните щастливи години от живота ѝ. С начина, по който описва една по-различна действителност, скрита зад света на реалните явления, както и със своята фрагментарност, коя-

⁶ По този въпрос вж. Пилипович 2011. – Б. а.

⁷ **Фрушка гора** – област, известна като сръбската Света гора. – Б. ред.

⁸ **Врџник** (ср. Врдник) е малко градче в Сремска област на юг от Фрушка гора. Там Милица Стоядинович Сръбкинята прекарва голяма част от живота си. – Б. ред.

то е впрочем обичайна за дневниците, писани в духа на Романтизма, това произведение представлява специфичен женски текст⁹.

Списъкът от литературни прамайки значително се обогатява в края на XIX и началото на XX век. Модернизацията на обществото засяга и положението на жените, като поставя въпроса за по-доброто им образование и за участието им в обществената сфера. През 1928 г. сръбската литературна деятелка **Йелена Димитриевич** публикува своя епистолярен пътепис *Писма от Индия (Писма из Индије)*. През същата година нейният роман *Новите (Нове)*, публикуван през 1912 г. в престижното Сръбско литературно дружество и награден през следващата година, е преведен на руски и е публикуван в Москва. По инициатива на Сдружението на югославско-руските студенти в Белград на 30 декември се честват тридесет и пет години от нейната творческа дейност. Тържеството се провежда в „голямата университетска зала“, говорят професорите Даринка Стоянович (1892 – 1971) и Йелена Лазаревич (1877 – 1947). Присъства представител на самия крал – министърът на просветата Милан Грол. Прочетено е и приветствие от литературния историк Павле Попович, тогава заместник-ректор на университета, който следи кариерата на Йелена Димитриевич от самото начало. В словото му между другото се казва, че лично той е препоръчал на Сръбското литературно дружество да публикува нейния роман *Новите*. В знак на почит са кръстени на нейно име улици в градовете Ниш и Алексинац. В списанието „Жена и свят“ („Жена и свет“) е публикуван текстът на Анджа Бунушевац „Г-жа Йелена Димитриевич – известна литераторка и първата наша (сръбска – б. пр., В. Н.) жена, която е била на околосветско пътешествие“¹⁰.

В рамките на една-единствена година Йелена Димитриевич публикува своите записки от пътуването си до Индия – дестинация, която малко хора от нейната среда въобще са достигали, а за нея тази дестинация дори е свързана със среща с носителя на Нобелова награда Тагор¹¹. Нейният роман за туркините в Солун на границата между две

⁹ Виж по този въпрос <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/istrazivanja/zavera-necitanja/69-transcribing-the-voice-of-the-mother-the-diary-of-milica-stojadinovic-srpkinja>. – Б. а.

¹⁰ Повече по въпроса за живота и дейността на Йелена Димитриевич вж. Дойчинович 2011. – Б. а.

¹¹ За Йелена Димитриевич Индия е и мястото, където се среща с известната феминистка госпожица Тата. Пътуването ѝ започва през 1927 г. с кораб от Англия до Египет и обиколка на Александрия, Кайро, след това на Светите земи, Сирия, Ливан, а след Индия тя отива далече на Изток, до Цейлон, Китай и Япония и завършва това свое пътешествие с престой в САЩ. – Б. а.

епохи е преведен на езика на една велика култура. Както изглежда, 1928-а е годината на голямото признание за Йелена Димитриевич и на нейното навлизане в историята на литературата, така че нейната съвременничка Йелица Белович-Бернаджиковска, представяйки през 1913 г. романа *Новите*, вероятно няма основание да каже следното:

Ако госпожа Йелена не беше родена в малко сръбско градче, а горе, в страните с висока култура, напр. в родината на Карина Михаелис, днес този прекрасен роман щеше да се чете на всички европейски езици, а злато и слава щяха да наградят плода на нейната чиста, творческа и човешка сила, която е сътворила това произведение.

(Белович-Бернаджиковска 1913: 467)

От днешна гледна точка обаче знаем, че за съжаление, Йелица Белович-Бернаджиковска е имала право, и още как. Не само че руският е останал единственият език, на който е преведено това произведение, но и на сръбски изданието от 1912 г. е останало единствено през следващите сто години¹². Йелена Димитриевич не е намерила подобаващо място в историята на сръбската литература независимо от това колко са интересни и стойностни нейните творби. И това се случва не само с нея, а и със самата Йелица Белович-Бернаджиковска, както и с много техните съвременнички и предшественички.

Бернаджиковска изпъква сред тях, защото е осъзнала, че не е достатъчно да се работи, а е необходимо този труд да бъде оценен, да получи признание, и то преди всичко материално. В споменатата уводна статия на „Сръбкиня“ от 1913 г. – „Жените и литературата“ („Жене и книжевност“), тя подчертава важноста на социалните мрежи за творчески контакти, както и изолираността на писателките, поради която техните усилия изглеждат като единични, случайни и ефимерни явления. С други думи, Бернаджиковска в еднаква степен е заинтересувана от създаването на женска литературна история за бъдещето, включително и за съвременната изява – както на самата себе си, така и на другите писателки. Идеята ѝ да основе издание, което да говори за приноса на сръбските писателки, учителки, благодетелки и на всички жени, които са работили в културата и са били признати, сама по себе си говори за степента, до която тя осъзнава маргинализацията на приноса на жените. Тя знае, че списъците, на които дотогава се гради историята на

¹² Писмата от Ниш за харемите с предговор от Слободанка Пекович отново са публикувани през 1986 г. Повече по въпроса за рецепцията на творбите на Йелена Димитриевич вж. <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/jelena-dimitrijevic>. – Б. а.

сръбската женска литература¹³, не са достатъчни, а са необходими разговори, конструктивна полемика, разбиране.

В този контекст на създаването на женска интерпретативна общност¹⁴ Йелена Димитриевич се проявява като ключова литературна фигура. Романът *Новите*, който е публикуван и награден, е повод в самото начало на раздела „Културни успехи на сръбките“ да се постави нейният портрет и стихове от романа ѝ. В този раздел е публикувана и рецензия за романа, чиято история е достатъчно показателна за начина, по който Йелица Белович-Бернаджиковска е преценявала положението и потребностите на авторката. Оригиналът е публикуван за първи път през март същата година в списание „Дело“ с подписа на Йелица Белович-Бернаджиковска и със забележката, че е преведен от немски от Мага Магазинович, а в „Сръбкиня“ („Srпкиnja. Ilustrovani kalendar za naš ženski svet“) е подписан като произведение на Мага Магазинович „по една немска рецензия“ (Магазинович 1913). И така Бернаджиковска отстъпва авторството на свой текст по засега неизвестни причини – може би това е истинското състояние на нещата, т.е. може преводът на Магазинович да е бил толкова свободен, че практически да е бил нов текст, макар че това е същият текст, който е публикуван в „Дело“. Възможно е проблем да е представлявала самата концепция на превода, дилемата дали това е авторски текст, или само озвучаване на друг език. Каквото и да е, факт е, че този текст, който утвърдително говори за една съвременничка на авторката и хипотетично сравнява нейната ситуация с възможностите на по-големите култури, е публикуван два пъти в течение на една и съща година за различна публика. Ако не за нещо друго, това говори поне за съзнателен опит да се конструира един вид женска интерпретативна общност и за старание маргинализираните авторки да бъдат свързани.

В литературната история това усилие да се създаде мрежа, а не праволинейна поредица от влияния, когато се има предвид женската литература, започва да става актуално точно от модернизма. Вече не става дума за една авторка, която се откроява през период от няколко века, а за истинска експлозия, поне в сравнение с предходните периоди.

¹³ Подобно на списъка, публикуван в „Сръбкиня“ от 1897 г., който се споменава в уводната статия. Става дума за списъка, включен в текста на д-р Илия Огнянович „Описание на живота и творчеството на първата сръбска писателка Евстатия пл. Арсич, род. Цинич (1776 – 1843)“, с посочени имена на сръбкини, които работят на литературното поле, повторено в алманаха „Српкиња. Илюстровани календар за наш женски свет за просту годину 1897“. Земун: Штампарија Йове Карамата (1896): 108 – 110. – Б. а.

¹⁴ Термин на Стенли Фиш (Stanley Fish) в *reader-response* критиката, която се отнася за група, свързана чрез сходни познания и интереси, ангажирана в тълкуването на даден текст. Тук значението „общност“ и познание изглежда по-широко от академична „общност“. – Б. а.

„Сръбкиня“ от 1913 г. наистина представлява свидетелство за един такъв момент и за осъзнаването колко е важно всичко да се документира, което е характерно за Йелица Белович-Бернаджиковска.

Монографични обзори на сръбската женска литература

Силия Хоуксуърт през 2000 г. публикува книгата *Гласове в сенките* (*Voices in the Shadows*) в издателството на Централноевропейския университет в Будапеща. Интересно е това, че е и първата *gender* книга на този издател. Книгата представлява историческа поредица за женската литература в Сърбия и Босна и Херцеговина и макар че е написана за чуждестранни читатели, на английски, отдавна е важен източник на информация и за тези, които се интересуват от сръбската култура. Нейният статус на непреведена до този момент книга би могъл да обозначава и статуса на женската литература в сръбската култура – друга, на друг, по-различен език.

Самата книга на Силия Хоуксуърт няма ясна феминистична теоретична рамка. Вместо това тя като нишка, която трябва да свърже традицията на женската литература на сърбо-хърватски в единна цялост, посочва стихосбирката на Десанка Максимович *Търся милост*¹⁵ (*Тражим помиловање*). Ето какво пише Силия Хоуксуърт:

В контекста на традицията на главното течение на сръбската литература, над която доминира мъжкият глас, това произведение като че ли... има същата удивителна особеност като някои кратки артикулации на женската перцепция, които ненадейно избиват в отделни епически поеми, за които се знае, че са ги пеели жени.

(Хоуксуърт 2000: 15)

От друга страна, книгата на Силия Хоуксуърт в Сърбия е четена преди всичко сред студентите, които я ползват като учебник за „женските“ дисциплини и за курсовете по женска литература. Тук парадоксално се демонстрира и другата страна на комуникативността на английския език, възможността книгата да се ползва, без да се изисква превод.

Подобно нещо не е възможно да се случи с книгата на Магдалена Кох, която е публикувана през 2007 г. на полски, *Когато съзреем като култура. Творчеството на сръбските писателки в началото на XX век (канон – жанр – джендър)* („...kiedy dojrzejemy jako kultura...“ *Twórczość*

¹⁵ Това е и заглавието на българското издание в превод от сръбски на Първан Стефанов (София: Захарий Стоянов, 2002). Рецензия на Кичка Пешева за това издание вж. в „Славянски диалози“, 2007, кн. 7, с. 161 – 162. – Б. ред.

pisarek serbskich na pocztku XX wieku (kanon – genre – gender). За да се впише в тукашната литературна теория и историография, тя би трябвало да бъде преведена, което се случи пет години след полското издание – през 2012 г. За момента, когато е написана, изглежда, че история на сръбската женска литература е възможно да съществува само на чужд език. Преводът променя ситуацията – историята на сръбската женска литература така е „възвърната“ към своя изворен, майчин език, отново е осветена заедно с теорията, която пък по този начин бива съобразена с потребностите на тази култура, преведена, пренесена и направена наша. Монографията на М. Кох¹⁶ започва с исторически обзор на женското литературно творчество на сръбски, но най-подробно се занимава с началото на двадесети век като време на по-интензивна дейност на сръбските писателки. Книгата е озаглавена с откъс от изречение на Исидора Секулич, с което се подсказва, че творчеството на сръбските писателки (по-конкретно става дума за Милица Янкович) ще бъде справедливо оценено тогава, когато се „успокоим, когато съзреем като култура“. Магдалена Кох е позиционирала женските гласове в един по-широк културен контекст, а самата различност на женската литература тя показва преди всичко чрез примера на четири модернистични писателки – Йелена Димитриевич, Исидора Секулич, Милица Янкович и Даница Маркович. Защо точно тези четири? Защото те са забелязани от тогавашната рецепция, в самото начало на ХХ век, а след това с изключение на Исидора Секулич практически са заличени от картата на сръбската литература, за да може едва през последното десетилетие на вълната на феминистичната теория отново да започне да се говори за тях.

И така, необходимо е да се погледне на тяхното творчество от ъгъла на феминистичната критика, за да се разбере това времево преобръщане. По-точно, феминизмът и модернизмът като световно движение са свързани помежду си по много начини, най-напред чрез простия факт, че не би могло да има никаква модернизация без еманципация – и тази модернизация се отнася до пола, до колонизираните субекти, до въпросите на расата и класовата принадлежност. В случая с жените еманципацията се отразява във всеобщите искания за право на глас от гледна точка на едно по-широко културно осъзнаване на необходимостта от промяна в обществената ситуация (което в тази част на Европа получава най-силния си импулс от социалистическите идеи).

¹⁶ Сръбският превод на посочената монография на Кох *Када сазремо као култура. Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (kanon – жанр – род)* излиза през 2012 г. (Београд: Службени гласник). – Б. пр.

В литературнотеоретичен смисъл модернизмът е онзи момент, в който се случва пробуждането на мисълта за спецификата на женската литература. Повечето важни концепции на съвременните теории за женската литература – от женската литературна традиция до отношението между телесността и текста – започва да се развива точно в периода на модернизма. В текст, който иначе непознатата авторка Анджелия Попович е написала във Виена през 1895 г. и е публикувала в календара „Сръбкиня“ от 1897 г., се казва, че литература е всичко, което е написано, за да бъде публикувано. Теоретическите обяснения на подобна дефиниция на литературата са многостранни. Тя е в съответствие с онова, което е било доминиращото разбиране за литература през този период, което е обхващало и публицистиката, и различни други форми, които е трудно да се категоризират. Такова мнение обаче предполага, че за литература се е смятал (само) публичният курс, което е означавало например, че дневниците и личните писма не са били приемани за литература. И Вирджиния Улф е мислела по сходен начин, казвайки в *Собствена стая*, че „писмата не влизат в сметката“¹⁷. И ако в своята ранна гинокритическа студия Илейн Шоуолтър също твърди нещо подобно, днес изследванията на женската литература в голяма степен се обръщат и към онова, което не е било писано за пред обществото, като към ценен източник за разбиране на обстоятелствата около възникването на текстовете и на самите текстове. Онова, което е най-впечатляващо в мнението на Анджелия Попович отпреди повече от 100 години, е ясното разделяне на лично от публично, от чието разпознаване и изтъкване започва и съвременният феминизъм. Но заниманията с феминистичните теории, дори и с феминистичната литературна критика не ни доведоха веднага до изследванията на женската литературна история. Голяма част от ангажиментите в рамките на феминистичната критика се движеха, при това доста дълго време, в областта на усвояването и прилагането на онова, което се е правело на Запад, откъдето главно е идвал и неофеминизмът. За това свидетелства и големият брой преводи на материали, размножени на циклостил, за вече легендарната конференция *Друг-ца жена* (Другарка, госпожа, съпруга и жена), проведена в Студентския културен център през 1978 г. в библиотеката „Джендър и култура“ („Род и култура“) към Центъра за женски изследвания в Белград (Центар за женске студии). Дори в текстовете, които са се занимавали с местен материал, теорията е била „преведена“, „въведена“, все още не съвсем приспособена към онова, което представлява материалът, с който разполагаме тук. Това е било необходимо, тъй като процесът на „одомашняване“ на теорията, както и междуличностното мо-

¹⁷ „Letters did not count. A woman might write letters while she was sitting by her father's sick-bed“, <http://ebooks.adelaide.edu.au/w/woolf/virginia/w91r/chapter4.html>. – Б. а.

дифициране на контекстуалното познание и на теоретичния апарат, който е привнесен отвън, изискват колективни усилия, дискусии, спорове и време. Процесът на създаването на собствено познание е бавен и продължителен.

Книженство – теория и история на женската литература

През второто десетилетие на XXI век самото понятие за традиция получава напълно различна форма от онова, което е било преди двадесет и повече години. За женската литературна традиция вече не се съждава като за непрекъснатата линия¹⁸, в която трябва да се попълнят лакуните, а като за структура, подобна на мрежа, която никога не може да бъде завършена напълно. За подобен подход можем да благодарим на новите информационни технологии, които получиха собствено приложение в хуманитаристиката и попаднаха на особено благоприятната почва в областта на женските изследвания.

Първият опит интернет да бъде използван като средство за насочване към запознаването със сръбската женска литература, е изследователският проект *Конспирацията на нечетенето: място, съдба и значение на женското литературно творчество в сръбската културна съкровищница (Завера нечитања: место, судбина и значај женског књижевног стваралаштва у српској културној бащини, 2001 – 2004)*. Проектът произлиза от една образователна програма на Центъра, като целта му е да утвърди отново женската литература в исторически аспект, да създаде теоретическа рамка за възраждането на четенето и разбирането на написаното от жени, както и да установи традицията на женското литературно творчество в Сърбия. Названието на проекта е предложено от Владислава Гордич-Петкович, една от участничките в проекта редом с Татяна Росич, Дубравка Джурич и Биляна Дойчинович. Идеята е на сръбски и на английски да се представят текстове за жените и литературата от гледната точка на историята и феминистичната теория на литературата. Текстовете на споменатите авторки, както и на Светлана Слапшак, Снежана Самарджия и Лиляна Пешикан-Лющанович се намират на интернет страницата на Центъра за женски изследвания¹⁹.

Идеите за дейерархизация и извънканоничност оживяват пълноценно в дигиталните бази данни, които могат да се разглеждат по азбучен ред на кирилица и на латиница, както и според ключова дума, но почти никога според позиция в рамките на определена национална история на

¹⁸ Освен споменатите монографии, оформени като исторически обзор, съществуват и сборници с есета на подобна тема – вж. Гароня-Радованац 2010, Дойчинович-Нешич 2006. – Б. а.

¹⁹ <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/istrazivanja/zavera-necitanja>, 12 юни 2014. – Б. а.

литературата. Дигиталната хуманитаристика е относително нов клон на хуманитаристиката и информационните технологии, който свързва тези две области. Бързото развитие на информационните технологии влияе и върху все по-голямото присъствие на този клон – от текстовете в дигитален формат през базите данни до силно развитите центрове, в които се провеждат интересни, но за традиционната хуманитаристика доста необичайни експерименти²⁰. Що се отнася до литературата, дигитализираните данни – от библиографските и биографичните данни през дигиталните и дигитализираните текстове, визуализацията, компютърната обработка на данните – не само обезпечават съществуването, но и изискват създаването на нови подходи към историята и теорията на литературата. Дигиталните бази данни и базите на цели текстове предоставят възможност за бързо преглеждане и по-специфичен обзор на данните, за постоянно преосмисляне на такива категории, като жанровете, рецепция, дори на самата идея за литература и за печатна култура. По този начин дигиталната хуманитаристика представлява и методологическа новост при изследването на хуманитаристиката, изисквайки към хуманитаристиката да се подхожда по нови и различни начини.

В това отношение важни предшественици на базите данни съществуват именно под формата на библиографии. По образец на *Библиографията на книгите на жените писателки в Югославия* и всички други списъци, каталози и обзори на женската литература е формирана и базата данни „Книженство“ в рамките на проекта *Книженство – теория и история на женската литература на сръбски език до 1915 г. (Къиженство, теорија и историја женске къижевности на српском језику до 1915. године)*, финансиран от Министерството на просветата, науката и технологическото развитие на Република Сърбия в периода от 2011 г. насам. Целта на проекта е да реконструира историята на женската литература на сръбски език, както и да теоретизира нейните специфични особености, като трансформира съществуващите, предимно западни, понятия и модели. Самият сръбски термин **къиженство** звучи като комбинация от думите *книга* (*къига*) и *жена* (*женство*), тоест като неологизъм, който би трябвало да означае женската литература. Обаче **къиженство** не е неологизъм, а термин²¹, близък до думата **къижеество**, която е била синоним на **къижевност** (бълг. – книжовност, литература – б. пр., В. Н.). Иво Тарталя отбелязва, че дубровнишкият лексикограф Стули към думата *къижеество* и *къиженство* дава

²⁰ Виж описанието на един такъв експеримент у Калтенбрунер 2011, <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=20>, 12 юни 2014. – Б. а.

²¹ Виж „къиженство“ в: Речник 1975. – Б. а.

насоката: „виж *књижевност*“. В съвременна употреба това понятие съответства на всичко, което се стреми да обхване женската литература – така наречената белетристика, но и частните форми на изразяване, както и онова, което днес бихме нарекли публицистика. Оттенъкът на старинност и патина в думата *књиженство* ориентира към идеята за литературната история, а нейният обхват по отношение на онова, което тук означава литература, успешно се съчетава с термина *женство*, който като че ли включва, но и надхвърля понятията за женствеността, женското начало и феминизма.

Двата основни елемента на този проект са дигиталната база данни и списанието. Дигиталната база данни *Књиженство – теория и история на женската литература на сръбски език до 1915 г.* съдържа информация за творчеството на сръбски книжовни деятелки от Средновековието до 1915 г. Става дума за основни биографични и библиографски данни, за данни относно преводи, женски списания, връзки с други литераторки, сръбски и чуждестранни, за междуличностни влияния, както и за линкове, които водят към дигитализираните текстове.

„Књиженство – списание за изследвания на литературата, джандъра и културата“ („Књиженство – часопис за студии књижевности, рода и културе“) е профилирано като международно електронно списание, което от втория си брой се намира в базата данни EBSCO. Свързано е с базата данни „Књиженство“, с която споделя един и същи начален интернет адрес: www.knjizenstvo.rs, но и с други електронни източници чрез линкове в текстовете.

Базата данни „Књиженство“ не е база на цели текстове – само отделни оригинални творби или изследвания могат да се намерят в дигитална форма. Това значи, че под „књиженство“ продължава да се подразбира изследователската дейност в библиотеките, издирването на текстове и тяхното старателно проучване. Под база данни, както и под библиография се подразбира, че данните вече са класифицирани и разпределени, каталогизирани, прегледани, но не и че това е крайт на изследванията. Напротив, в проекта *Књиженство* базата данни е замислена именно като начало и подтик за по-нататъшни изследвания. Достъпът до данните е свободен, като тези данни са резултат от труда на изследователки и изследователи в рамките на проекта *Књиженство* и всички заинтересувани могат да използват тези данни, при условие че цитират базата данни като позоваване. Отгук следва, че базата данни представлява сигурен, академично проверен инструмент в процеса на изследванията – за много бъдещи изследователи това ще бъде и изходната точка в работата им. Едноименното списание служи на по-нататъшното теоретическо и истори-

ческо преосмисляне и разширяване на знанията, представени в базата данни, така че тук хуманитаристиката и дигиталната технология се съюзяват не само заради подредеността и прегледността, а и заради задълбочения подход, който при всички положения подразбира и четенето за удоволствие и интерпретация – „свободното четене“.

Проектът *Книженство* се занимава с теорията и историята на женската литература на сръбски език до 1915 г., което означава, че има предвид литературните деятелки, които са се изявявали до тази гранична година. В близко бъдеще се планира да преместим тази дата с около петдесет години, така че гранична да стане 1965 г. В плана на историческото и теоретичното изследване подобно преместване с половин век изисква да се въведат голям брой писателки, които са творили през този период; модернизмът да се разгледа във всичките му фази в сръбски контекст; да се изследва женската литература между двете световни войни, както и да се проучи литературата на социалистическия реализъм, а също и другите фази до 1965 г. *Книженство* в този случай би обхванало и творчеството на Десанка Максимович и върху този пример ясно ще се открият новите течения, които базата данни би трябвало да представи. Следователно какви „размествания“ би предизвикало нейното присъствие? Какви резултати ще се постигнат? Десанка Максимович по рецепцията си не е парадигматична авторка. Тя не спада към кръга на забравените или задушени женски гласове, така че би могло да се заключи, че въвеждането ѝ в базата данни би довело до това да се внасят категории, които ще важат само за нея. Събрани съчинения, целокупно творчество, варианти, критически издания, многостранни издания, всичко това потвърждава нейния статус на изключителност в сръбската литература на фона на дългогодишната ѝ кариера. В сръбската литература не съществува друга авторка, която би могла да се сравнява с нея в това отношение – единственото нейно съответствие би била българската поетеса Елисавета Багряна. Приятелството между Десанка Максимович и Елисавета Багряна по същество е една от онези транснационални мрежи, които прекрасно биха могли да се представят именно благодарение на базата данни. Тези две поетеси са се познавали, дружили са, четели са се и са се превеждали една друга. В антологията *Българската поезия на XX век (Бугарска поезија 20. века)*, издадена през 1969 г. от издателство „Нолит“, Десанка Максимович е превела десет стихотворения на Багряна, докато всички останали поети е превел Влада Урошевич. В антологията от 1998 г. (Младенов, Дункова 1998) отново е публикувано едно стихотворение от Багряна в превода на Десанка Максимович от 1969 г., докато останалите стихове на тази българска поетеса са преведени от Младенов и Дункова –

авторите на антологията. Освен това в периодиката са публикувани и преводи на поезията на по-младата тогава поетеса Блага Димитрова (1922 – 2003), приятелка и „наследница“ на Багряна. По този начин вече се очертава мрежата от транснационални взаимовлияния, която показва няколко интересни неща. И трите поетеси пишат предимно любовна лирика и винаги ги съпровожда епитетът „женски“ или „женствени“. Обаче сравнението показва в колко голяма степен тези термини са клишетата, чието значение се подразбира неоснователно – не само че всяка от трите споменати поетеси има различно схващане за женското начало, а и всяка поотделно в различните си творчески фази и отделни стихотворения по различен начин изживява усещането за пълнота. Друга обща точка на тези три поетеси е това, че те творят по времето на социализма – въпреки че социализмът в България е различен от онзи в СФР Югославия, много от изпитанията и трудностите на този период са сходни. В каква степен тяхната поезия е ангажирана? Коя от тях има „желание да се хареса на властта“? Дали интимната лирика е форма на бягство от действителността? Как фазите в развитието на обществото и отношението спрямо изкуството са повлияли върху тяхното творчество? Най-сетне, третото и най-дълбоко сходство е това, че и трите са от славянски произход, принадлежат към православната традиция и са носителки на близки езици – къде и как тази близост се отразява в произведенията на тези авторки, в преводите и въобще в литературната комуникация?

Базата данни не предлага отговори, поне не константни – нейната задача е да помогне да се формулират въпросите. Дори и когато съществуват отговори, независимо дали става дума за жанрова класификация, или за утвърждаване на някакви ценности, в тази база данни те веднага могат да бъдат преформулирани във въпрос. По своето естество дигиталната хуманитаристика не произвежда цялост, която да е напълно завършена или пък окончателна – тя се проявява като отворена зона, мрежа, която винаги е в процес на формиране и в постоянно повдигане на нови и нови въпроси. Оттук следва, че и вкарването на творчеството на Десанка Максимович в базата данни би представлявало предизвикателство за четенето и преосмислянето, за стремежа към една динамична, а не статична, непроменлива „целокупност“. От друга страна, въвеждането на Десанка Максимович в *книженството* би разкрило нови територии за разбирането и установяването на връзките между авторки, които често са преминавали езиковите граници и именно затова са били плодотворни и интересни.

Превод от сръбски: **Вяра Найденова**

ЛИТЕРАТУРА

- Алексиевич 1994 – 1995:** Aleksijević, Vlastoje D. Naša žena u književnom stvaranju, reprint teksta iz 1941. // *ProFemina*, 1994/95, br. 1, 164 – 181.
- Аноним 1913:** Аноним (Беловић-Бернациковска, Јелица). Жене и књижевност. // *Српкиња: њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас*. Сарајево: Добротворна задруга Српкиња у Иригу, Штампарија Пијуковић и друг, 1913, 15 – 22, <http://dlibra.bgb.rs/dlibra/docmetadata?id=769&from=publication> (28.06.2104).
- Барач 2014:** Бараћ, Станислава. *Жанр женског портрета у српској периодици 20-их и 30-их година 20. века*. Београд, Филолошки факултет, 2014, докторска дисертација.
- Беловић-Бернациковска 1913:** Беловић-Бернациковска, Јелица. Нове. Роман из харемског живота Јелене Ј. Димитријевић. Превела с немачког М. М. // *Дело*, 66, св. 3, март, 1913, 467.
- Библиографија 1936:** *Библиографија књига женских писаца у Југославији*. Удружење универзитетски образованих жена у Југославији, Београд, Љубљана, Загреб, 1936.
- Гароња-Радованац 2010:** Гароња-Радованац, Славица. *Жена у српској књижевности*. Нови Сад: Дневник, 2010.
- Дойчинович 2011:** Дојчиновић, Биљана. Хронологија живота и рада Јелене Димитријевић. // Јелена Димитријевић. *Нове*. Београд: Службени гласник, 2011: 259 – 268.
- Дойчинович-Нешич 1999:** *Transcribing the Voice of the Mother: The Diary of Milica Stojadinović Srpkinja*. Centar za ženske studije, Beograd, <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/istrasivanja/zavera-necitanja/69-transcribing-the-voice-of-the-mother-the-diary-of-milicThea-stojadinovic-srpkinja> (28.06.2014).
- Дойчинович-Нешич 2006:** Dojčinović-Nešić, Biljana. *GendeRingS: Gendered Readings in Serbian Women's Writing*. Beograd: AŽIN-Indok, 2006, CD izdanje.
- Дойчинович-Нешич 2007:** Дойчинович-Нешич, Биљана. За жените и литературата в началото на века. // *Гласове. Нова хуманитаристика от балкански авторки*. Съст. Милена Кирова, Мая Бояджиевска, Биљана Дојчинович-Нешич. София: Сонм, 2007: 229 – 240.
- Женското писане 1986:** Женско писмо, темат. *Књижевност*, књ. LXXXIII, 1986, св. 8 – 9, 386 – 1490.
- Калтенбрунер 2011:** Kaltenbrunner, Wolfgang. The Playful Epistemology of Digital Representation. // *Књиженство* 1, 2011, <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=20> (28.06.2014).
- Кох 2007:** Koch, Magdalena ... *kiedy dojrzejemy jako kultura... Twórczość pisarek srbskich na początku XX wieku (kanon – genre – gender)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007.

- Кох 2012:** Кох, Магдалена. *...када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон – жанр – род)*. Београд: Службени гласник, 2012.
- Магазинович 1913:** Магазиновић, Мага. О роману *Нове гђе Јелене Димитријевић* (у *Делу*, Београд, 1913, стр. 466, књ. 66) (по једној немачкој рецензији од Ј. Б.-Б.). // *Српкиња*. Сарајево: Штампарија Пијуковић и друг, 1913, 120 – 121.
- Младенов, Дункова 1998:** Младенов, Марин; Дункова, Татјана. *Бугарска поезија друге половине двадесетог века, антологија (Българска поезија от втората половина на двајцети век, антология)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Ниш: Новинско-издавачка установа „Братство“, 1998.
- Огњанович 1896:** Огњановић, др Илија. Опис живота и рада прве српске списатељице Евстатије пл. Арсић, рођ. Цинцић (1776 – 1843). // *Српкиња. Илустровани календар за наш женски свет за просту годину 1897*. Земун: Штампарија Јове Карамата, 1896, 108 – 110.
- Петровић 1936:** Петровић, Надежда. *Библиографија књига женских писаца штампаних у Војводини, Србији, Јужној Србији и Црној Гори до свршетка године 1935*. Београд, 1936.
- Пилиповић 2011:** Пилиповић, Јелена. Језик наговештаја: интертекстуално читање *Туге за младенцем Угљешом*. // *Књиженство* 1, 2011, <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=27> (28.06.2014).
- Поповић 1895:** Поповић, Анђелија. Знатније књижевнице у страних народа. // *Српкиња, илустровани календар за наш женски свет, за просту 1896. годину*. Главни уредник Јован Поповић. Велика Кикинда: штампарија С. Миленковић, 1895: 47 – 51.
- Радовановић, Радаковић 1972:** Радовановић, Стеван; Радаковић, Слободан, *Српске песникиње од Јефимије до данас*, Слово љубве, Београд, 1972.
- Речник 1975:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књига IX. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1975.
- Тартаља 2008:** Тартаља, Иво. *Теорија књижевности*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- Улф 2014:** Woolf, Virginia. *A Room of One's Own*. eBooks@Adelaide The University of Adelaide Library, <http://ebooks.adelaide.edu.au/w/woolf/virginia/w91r/> (28.06.2014).
- Хоуксуџрт 2000:** Hawkesworth, Celia. *Voices in the Shadows: Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*. Budapest: Central European University Press, 2000.
- Шоуолтър 1977:** Showalter, Elaine. *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Bronte to Lessing*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1977.